

Литература

Музеј у Мајданпеку

Инв. бр. 3012

СМ. 22.32

ЕТНО-КУЛТУРОЛОШКИ ЗБОРНИК

књига I

Сврљиг
1995.

КУЛТ МРТВИХ КАО ОСНОВА ЗА ОДРЕЂЕЊЕ РЕЛИГИЈЕ ВЛАХА

Народне религије су основне одреднице етноса и њихово прецизно теоретско одређење кључ је за разумевање бића једне културе. Преко култа мртвих, који је централни садржај таквих религија - али и преко других подручја веровања, аутор трага за дефиницијом религије Влаха североисточне Србије. Разматра се, у већем делу нова етнографска грађа, и закључује да је ова религија у основи *анимистичко-фаталистичка*. Као таква, може се сматрати једном од најархаичнијих религија на тлу савремене Европе.

Кључне речи: Власи, религија, култ мртвих, анимизам, аниматизам, демонизам, фатализам.

1.

С обзиром да је по општој оцени култ мртвих код Влаха североисточне Србије и данас веома развијен и да је сачувао знатну архаичну свежину,¹ ваља покушати да се - у овим за нашу етнологију повољним околностима - према овом култу одреди тип њихове религије. Може се претпоставити да централни култ, због саме своје позиције, садржи најважније црте целокупне духовне културе. Наравно, притом треба имати у виду Диркемову напомену да се ова врста религије "обично не своди само на један култ већ се састоји од система култова обдарених извесном самосталношћу", али самосталношћу која је променљива јер су култови "хијерархизовани и подређени неком преовлађујућем (...) у којем се напokon чак и растварају"². Који ће култ у одређеној култури и у одређеном времену бити централни зависи од низа услова, али нема сумње да је то данас код Влаха култ мртвих.

2.

Када се култ мртвих подвргне анализи, полазно место је емпиријска представа о томе шта се догађа са човеком после смрти. Могућа су два типа одговора: а) у часу смрти долази до раздвајања душе и тела и посмртни живот наставља само његов спиритуални део док се телесна супстанца распада и трули, и б) човек наставља свој телесни живот у некаквом виду и после смрти. Прво схватање добило је свој одговарајући облик у теорији анимизма а друго у теорији аниматизма.

Анимизам је као појам и теоретско гледиште у основним цртама успоставио енглески антрополог Едвард Тејлор у свом делу *Primitive Culture* (1871) а од њега преузео и развио Херберт Спенсер. Спенсер-Тејлорова теорија анимизма настала је из

¹ С. Зечевић, *Самртини ритуал и неки облици култа мртвих у савременој влашкој говорној језика Крајине и Кључа*, ГЕМ, 30, Београд, 1968, 47; Исти: *Култ мртвих код Срба*, Београд, 1982, 85.

² Е. Диркем, *Elementarni oblici religijskog života*, Beograd, 1988, 39.

потребе да се објасне првобитни облици религије, на преласку човека из биолошког у културно стање. У основи анимизма јесте појам душе (лат. *anima*) као човековог другог "ја". Ову идеју човеку је - по Диркему - "сугерисао рђаво схваћен приказ дво-струког живота који он обично води у будном стању, с једне, и у сну, с друге стране"³. Из искуства да док уснуло тело непомично лежи на једном месту, сневач посећује удаљене пределе родила се постепено идеја да у сваком човеку постоји двојник који га напушта "и оде да лута даљинама". Тај двојник јесте душа, али душа није исто што и дух. До трансформације долази тек са чином умирања јер се смрт, по овом схватању, не разликује од дуге несвестице или продуженог сна. И смрт се састоји од раздвајања тела и душе као и сан, али се тело више не враћа у живот, па се човек - по анимистима - једноставно навикао на чињеницу о "временски несагледивој раздвојености". Одвајање душе траје док се тело не распадне, а циљ је погребних обреда у анимистичким религијама да ово распадање убрзају⁴. У посмртним ритуалима душа постаје центар култне пажње.

На критици анимизма формирало се супротно гледиште о првобитним облицима религије, познато под називом **аниматизам**. Овај појам увео је британски етнолог Р. Марет 1900. године са значењем "одуховљен, оживљен" (од лат. *animatus* - жив), па аниматизам, у основи, означава веровање "да је све у свету одуховљено, живо, оживљено", тачније "да у стварима, појавама и људима делује нека општа, безлична сила"⁵ коју негде зову *мана*, негде *оренга*, негде *ваканга* а негде *манију*. Поред термина аниматизам срећу се и изрази *динамизам* (од грч. *dinamis* - сила) и *преанимизам*⁶ које је такође увео Марет, јер је под аниматизмом подразумевао старији степен развоја религијских представа. У новије време, литература о култу мртвих обогатила је аниматистички речник и изразима "живи мртац", "живи леш", "органска душа"⁷ и сл.

Преанимистичари настанак веровања о "живом лешу" везују за најниже ступеве еволуције људског друштва, односно за услове палеолитске ловачко-сабирачке привреде "кад је по свој прилици смрт најчешће наступала изненада и насилно, кад није било могуће пратити редовни процес старења и умирања"⁸. Култ мртвих није био везан за душу, јер се није ни правила разлика између ње и тела. Страх од умрлих је непознат па су се покојници сахрањивали у самом пребивалишту⁹. Аниматизам чине веровања да смрт не раздваја душу од тела, или је то раздвајање само привремено и небитно. Посмртни живот је продужетак овоземаљског, али с телесним функцијама нешто измењеног вида. Следствено томе, погребни обичаји имају за циљ да опреме покојника за "онај свет", а у посмртном циклусу он се опслужује као да је и даље члан заједнице, са активним духовним и телесним потребама које ваља редовно да задовољава. Свет мртвих је "тамни вилајет", безводан, хладан и мрачан, свакако првобитно инспирисан тамним и недоступним деловима палеолитских пећина.

Упркос мањкавости и критикама, анимизам је стекао многобројне присталице и следбенике међу теоретичарима религије. На то је утицала општа раширеност веровања у душу и њено загробно постојање, констатовано како у свим "примитив-

³ *Истио*.

⁴ *Истио*, 48-49.

⁵ В. Павићевић, *Социологија религије*, Београд, 1980., 177

⁶ *Истио*.

⁷ К. Birket - Smith, *Putovi kulture*, Zagreb, 1960, 341.

⁸ S. A. Tokarjev, *Rani oblici religije i njihov razvoj*, Sarajevo, 1978, 160; D. Bandić, *Tabu u tradicionalnoj kulturi Srba*, Beograd, 1980, 106; Б. Јовановић, *Српска књижа мртвих*, Ниш, 1992, 90.

⁹ Види: D. Bandić, *н.г.*, 106-108 и тамо наведену литературу.

¹⁰ S.A. Tokarjev, *н.г.*, 160.

ним" тако и у већини виших религија. С друге стране - чини се пресудно - утицало је опште уверење истраживача да је аниматизам ишчезао из свих култура, да он у пракси више не постоји. Мада је било покушаја да се супротстављена гледишта помире¹¹, анимизам је превладао и постао готово подразумевајућа теорија, из које је, разуме се, произашао и одговарајући методолошки поступак.

Анимизам је оставио дубок траг и у нашој науци. Цела се стара религија Срба сматра анимистичком.¹² У складу с тим одређује се истраживачка стратегија. Тако, на пример, наш познати етнолог Слободан Зечевић, као своје *вјерују* истицао је, баш на примеру култа мртвих код Влаха, да при испитивању вере у загробни живот, *шреба њоћи од веровања у њо шїа се збива са душом када она осїави њело* (подв. П.Д.)¹³. Наш рад, у суштини, преиспитује резултате оваквог приступа религији Влаха. Морамо одмах рећи: интерпретацију емпиријске грађе вршимо с циљем да оповргнемо гледиште да је култ мртвих код Влаха анимистички, и да докажемо његову изразиту анимистичку црту. На грађи с других подручја културе, показаћемо како *принцип шелесносїи* прожима готово целу религију ове заједнице.

2.

Анимистичке садржаје у народној религији Срба истраживачи налазе само у бледим и често нејасним траговима, као што су веровања о вампиру, "нечистом" телу покојника¹⁴ и коси,¹⁵ или поновно сахрањивање и накнадно виђење с покојником, сахрањивање покојникових ноката под прагом, обавезно обување покојника,¹⁶ и сл. Међутим, и ове се представе везују за душу која има соматски карактер.

Шта се може у култу мртвих код Влаха сматрати анимизмом а шта аниматизмом, и у каквом се односу налазе ова два концепта? Због ограниченог простора, можемо, овом приликом указати само на неке детаље.¹⁷

Врїе смрїи. У култу мртвих код наших Влаха постоји јасно издиференцирано схватање о две врсте смрти: **муарћа ку рїнд и муарћа фара рїнд**.¹⁸ Први израз бисмо могли превести термином "нормална, регуларна смрт" јер подразумева умирање у старости, које долази очекивано и за које је сам човек, као и његова ближа околина,

¹¹ К. Birket - Smith, *н.г.*, 341; В. Павићевић, *н.г.*, 178.

¹² Ш. Кулишић, *Стара срїска релиїја и мїџолоїја*, предг. у: Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Срїски мїџолоїшки речник*, Београд, 1970, XVII.

¹³ С. Зечевић, *н.г.*, 48.

¹⁴ D. Bandić, *н.г.*, 106-108.

¹⁵ Б. Јовановић, *н.г.*, 90.

¹⁶ С. Петровић, *Мїџолоїја, маїја и обичаји*, Културна историја Сврљига, књ. I, Ниш-Сврљиг, 1992, 158.

¹⁷ Део грађе потиче из личног искуства аутора као припадника испитиване заједнице, а део из систематског истраживања овога проблема на подручју Влаха Унгуријана (Поречка Река, Хомоље и Звижд)веденог у протеклој деценији. Основне идеје које се овде елаборирају, први пут су постављене у дипломском раду "Друштвени аспекти покладног Привега" који је одбрањен 1994. године на Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду, под менторством проф. др Николе Ф. Павковића.

¹⁸ Ортографија влашких израза заснована је на принципима који су развијени у Одељењу Музеја рударства у Мајданпеку. За основу је узета српска азбука, због велике фонетске подударности српског и влашког језика. Само је пет влашких гласова обележено посебним графемама: **ѣ** (мукло а), **ї** (мукло и), **ћ** (умекшано њ, приближно срп. "шј"), **ђ** (умекшано ђ, приближно срп. "жј") и **дз** (сливена африката). Сви изворни примери у раду наведени су према говорној варијанти Влаха Поречке Реке, одакле највећим делом и потичу.

потпуно спреман. Битни елементи ове смрти јесу умирање код куће, у кревету, са свећом у руци у моменту издасаја и у окружењу најближих чланова породице. Други израз самим тим се односи на "нерегуларно" умирање. Оно, међутим, није - како би се очекивало - условљено старошћу умирућег већ превасходно чињеницом *да ли је он, у моменту издасаја, имао свећу у руци или не*. За умирање без свеће Власи кажу **а мурит њнегура** (=умро у мраку). Свећа, односно светлост, је први моменат који заслужује нашу аналитичку пажњу.

Свећа и свећлост. Упаљена свећа је основни и најзначајнији реквизит који се мора понети на онај свет. Човек може издахнути неокупан, без свечане одеће и ван своје куће, али без свеће у руци никако. То се сматра великом трагедијом. Свећа је, по тумачењу, лично *свећло* које покојник мора носити стално на оном свету, а не само на путу до њега. Тај свет се, дакле, у основи сматра мрачним, и концепт "тамног вилајета" је старији супстрат у веровању Влаха. Млађим веровањем можемо сматрати данас преовлађујућу представу да је свет мртвих дводелан, и да човек најпре пролази кроз мрачни део да би се затим трајно настанио у светлом, односно рајском делу. Преплитање ова два слоја најбоље се види у веровању да човек кад пређе у рај мора и даље да носи упаљену свећу "како би остали покојници могли да га виде"! Концепт загробног живота као *тамног вилајета* изворно припада аниматизму. Ова тврдња постаје уверљивија када се размотри етнографска грађа везана за изразу рајске свеће.

Рајска свећа. У случају "нерегуларне" смрти, која је таква због немогућности да умирући на време преузме своје светло, породица је дужна да покојнику што пре пошаље рајску свећу. Она се, по правилу, израђује у току ноћи пред сахрану, и треба у погребној поворци да буде на првом месту. Из богате етнографске грађе с терена Поречке Реке, извличимо само један детаљ. Жена која израђује свећу, после купања и облачења у белу хаљину, простира комад белог платна на под и на њега ставља восак, конач и други материјал који се користи у раду. Клечећи на коленима и лактовима, призива Сунце да сведочи о њеном послу, а затим даје дугачку изјаву како свећу намењује покојнику да би овај имао светло за све могуће потребе на оном свету, почев од устајање ујутру, умивања и облачења. Тако се, на пример, каже: "Кад панталоне навлачи - да има светло, кад се каишем паше - да има светло, кад их откопчава и закопчава - да има светло, кад у поље иде нужду да врши - да има светло ..." и тако даље. Овакво набрајање траје и по сат времена. Жена настоји да не испусти ниједну познату радњу коју човек, иначе, обавља, јер ону коју не помене и опише - покојник не може да врши на оном свету. Зато се рајска свећа, која се шаље накнадно, као и она обична преузета у часу смрти, мора стално носити са собом. Из овога се више него јасно види пун аниматистички концепт загробног живота.

На терену се може чути, нарочито од чланова породице умрлог, да се рајска свећа израђује како би се покојнику омогућио прелазак у рај. Постоји и нарочита песма (**кџнџику рајулуј**=рајска песма) која се обавезно пева приликом изношења покојника из куће. Из њенога садржаја се такође види да је важан задатак породице умрлог да му на сваки начин омогући прелазак у рај, директно и, по могућству, најкраћим путем. Истовремено постојање *монистичкој* (у инструменталној пракси) и *дуалној* концепта "оног света" (у вербалним изјавама, обредним формулама, дакле у веровању) не побија тезу о аниматизму већ говори о синкретистичком споју два слоја, различитог просторног, културног и временског порекла.

Путовање на "онај свет". Овај моменат је критичан за доказивање постављене хипотезе. Да ли на онај свет одлази душа, тело или пак одлазе заједно? Срећом, код Влаха постоје људи који су грешком психопомпоса, или својом довитљивошћу, успели да се врате са "оног света". Њихова казивања, драматична сама по себи, пред-

стављају један од кључних разлога, по нашем уверењу, за овако дуг живот аниматизма. С обзиром да су овакви случајеви забележени у литератури,¹⁹ искористићемо, као илустрацију, само један од наших записа с терена. У Рудној Глави је, негде између два рата, изненада пала у постељу и умрла Марица Т., жена средњих година. Затечена породица урадила је све према обичају, али Марица није имала нове опанке па их је неко од укућана на брзину израдио, не марећи што нису биле баш по мери. После извесног времена Марица се "повратила" из мртвих, објашњавајући да је посреди грешка некога старца који је повео њу уместо Марице из другог села. Њено драматично казивање о путештвијама по оном свету завршило се жестоком грђом укућана због тесних опанака у којима се, вели, једва кретала! Поред веровања о "испуштању", "вађењу" или "узимању" душе, које би спадало у анимизам - одлазак на онај свет у пуном духовно-телесном саставу да се може осетити стезање опанака, несумњив је аниматизам!

Где је "онај свет"? Он је у истој друштвеној равни са светом живих, а просторно само мало удаљен од села. Тачније, он се налази на самом гробљу. У њему владају исти крвно-сроднички односи као и у живоме друштвеном ткиву. Свет мртвих је само симболички дислоцирани део друштвене структуре. Латентна функција култа је перманентно одржавање идеалне заједнице у пуном саставу. Идеалну заједницу, поред живих људи, сачињава и круг покојника чији опсег одређују крвно-сроднички и родбински односи из родословног стабла. Не можемо, на жалост више простора посветити друштвеним аспектима култа мртвих, али смо ове сумарне оцене навели да бисмо илустровали његову архаичност, јер је антропологија утврдила закономерност између старости цивилизације и представа о удаљености пребивалишта мртвих. Култ мртвих је архаичнији и чува црте из најранијих времена уколико је то пребивалиште ближе живима.²⁰ Пракса сахрањивања у кућном дворишту, или у близини куће, као основни облик погребња у влашким селима Звижда, говори да је тај свет код Влаха негде и ближи од сеоског гробља.

Ојслуживање покојника. Познато је с колико пажње Власи настоје, у посмртном циклусу, да задовоље све потребе својих покојника. О томе у литератури има много грађе, али аналитичарима непрестано измичу неки битни детаљи. Поред културних јела која припадају "општем" јеловнику мртвих, увек се на трпези нађе и омиљена посланица покојника, његово омиљено пиће и сл. У џепове одеће, која се тачно израђује или купује према узрасту, полу и познато или претпостављеном укусу конкретог покојника, ставља се комплетан лични прибор какав је користио за живота. Ту ће се наћи огледалца, чешљеви, шминка или прибор за бријање, марамице и др. Ако је покојник за живота користио бријач, породица ће гледати да му не "шалье" неку од бријаћих новотарија на коју није навикао. Пушачу се у џепове ставља његов омиљени тип цигарета. Ако таквих више нема на тржишту, породица ће се посаветовати са неким од његових живих пријатеља коју би врсту он сада изабрао и такве ће се цигарете купити. Једном речју, потрепштине личне природе бирају се према индивидуалним склоностима и навикама које је покојник имао за живота. Приликом намењивања свака ствар се мора додирнути руком, пољубити, именовати, казати у које сврхе се користи и изјавити жеља да то покојник прими истог тренутка. Ови детаљи су обавезни. Испусти ли се, на пример, именовање неке ствари - покојник ће на оном свету моћи само да је види али не и да је употреби. Зато се уз жену која намењује увек нађе још по нека која гледа да се нешто не прескочи, или нека обавезна реч не пропусти.

¹⁹ С. Зечевић, *Самрџни ритуал* ..., 48.

²⁰ Е. Moren, *Џовек и смрт*, Београд, 1981, 166.

Разлика између анимизма код Срба и аниматизма код Влаха најбоље се може видети упоређењем обредних формула намењивања. Српска фраза је једноделна; у основи почива на синтагми "да се *види* пред душу" која показује да се између покојниковог спиритуалног ентитета и материјалне твари с овог света успоставља визуелни контакт као крајњи религијски чин. Душа је лишена свих телесних атрибута, и њој је довољна само пажња коју јој живи посвећују, јер је заборав друга али дефинитивна смрт. "*Мршћима за душу, живима у њу*", кажу веселници у српским селима печке долине. Влашка формула је много сложенија. Њоме се отвара комуникацијски канал директно са покојником да би таксативно набројене, именоване, додирнуте и пољубљене ствари - као на некој строгој царини - прешле границу између два света, и постале његово лично власништво. Стога се у обредној пракси јављају две верзије ове формуле. Прва, потпуна, примењује се на поманама, а друга, редукована и поједностављена, користи се у свакодневним приликама. Композиција пуне формуле, на примеру намењивања неког од јела, гласила би: Сă фије вардза ђин стракина-ста, ђам пусо нуој аиђа пи астал, ла Пăтру ши ла суфљиту луј; ин ђасо-ста с-о примјаскă ши сї ајбă пи лумја-ја ђи мнкарје, сї маннђе ку дулђацă. У директном преводу: *Да буде купус из ове њанице, који смо ми сјавили овде на њрђезу, за Пеђра и за душу њејову; у овај час га ђа ђрими и га има за јело на оном свеђу, у сласђ га (ђа ђојђе).*

Редукована формула је значајна за нашу тезу јер показује шта се сматра битним у овом обредном чину. У наведеном случају она би гласила: Сă фије вардза-ста ла Пăтру ђи поманă. ("Нека буде овај купус Петру за дађу"). Испушта се реч *суфљитђу* (душа) као мање обавезан синтагматски члан, а реч *ђоманă* ("дађа") указује да покојник једе искључиво на обредан начин. Наглашена је дистинкција између свечане и профане трпезе. Начело телесне егзистенције умрлог и овде се јасно уочава.

Буђење ђокојника. И овај важан обредни детаљ такође је измакао пажњи претходних истраживача јер га не налазимо у доступној литератури, поготову не у синтетичким текстовима. У најкраћем, ниједна се светковина у част покојника не приређује а да се претходно они не позову да дођу и лично учествују у њој. Ради тога се ујутру, на дан светковине, обавезно одлази на гробље, где се постави трпеза са храном, пићем, цвећем, свећом и водом, која се, узгред речено, мора понети искључиво од куће. Мирис тамјана којим се кади, а нарочито мирис цвећа, по веровању, отвара двери онога света, а затим се покојник буди речима којима се и обично буде уснули ђуди. У време жалости, покојнику се обавезно обраћа песмом, у којој су кључне речи **скуалă, пумеђеашђе** ("устани", "пробуди се"). Затим се гроб залива водом, уз речи како се то изливање врши да би се (пробуђени) покојник *умио, ођрао и освежио*, као што иначе свако чини кад се јутром пробуди из сна. Пробуђени и умивени покојник затим се позива за сто (који постоји крај сваког влашког гроба) ради обедовања. Важно је да он не може ништа од јела да стави у уста док га не начне, или загризе особа која намењује. Нема спора да се и на овим детаљима види влашко схватање покојника на телесан а не на духован начин.

Ошќојаване ђокојника. На овом се примеру, познатом и нашој литератури, можда најбоље види аниматизам. Наша истраживања показују да је реч о преласку са симболичког опслуживања покојникове телесности на драстично конкретан чин. Наиме, покојник - обично рано преминула млада особа за којом постоји код брачних другова или родитеља изразито велика жалост - откопава се да би се умио, окупао, очешљао и пресвуко у ново одело! Овај се обичај практикује на четрдесетницу, а задњи случај откопавања за који поуздано знамо, десио се у Дебелом Лугу 1992. године.

Комуникације с ђокојником. Жив и изразито доминантан аниматистички концепт култа мртвих код Влаха подразумева узвратну информацију од стране покојни-

ка о томе да ли је и како задовољан услугама које му пружају живи. Мртви се у овом култу показују као прилично размажена бића, па је комуникација са њима неопходна. Верује се, иначе, да мртви добро виде сав наш свет, само не могу да ступе у директне контакте. Када покојник нађе за сходно да изрази неку посебну жељу, или упути критику - он обавезно долази у сан неком од најближих сродника. Ако, пак, неко од сродника жели да ступи у контакт са њим, мора да се обрати за услугу некој од сеоских врачара, у тежим случајевима нарочитим особама које комуникацију с мртвима обављају путем трансa. Занимљиво је да обредне иновације, које иначе тешко продиру у култ мртвих, долазе управо из ове сфере искуства. Катици Божиновић из Рудне Главе, признатом мајстору за израду рајске свеће, умро је син па му је она, будући да је преминуо у болници (тј. "у мраку"), уз сваку поману израђивала посебну свећу, мада је, по обичају, довољна једна која се у посмртном циклусу користи све време. Једну је згодном приликом однела у месну цркву да је поп "очита". Након пар дана сањала је сина како се жали да је примио само ту свећу која је "била у цркви" а остале не. Од тада Катица наговара све људе, којима израђује рајску свећу, да је обавезно носе у цркву. На овом примеру видимо како настају иновације, али и како долази до синкретизације двају религија, паганске и хришћанске.

Овакве детаље можемо наћи дуж целе линије култа мртвих, а листа примера била би неисцрпна.²¹ Али, ово је довољно да се докаже превласт аниматизма над анимизмом у тези коју смо поставили. *Култ мртвих код Влаха североисточне Србије, као стожер њихове еџничке религије, несумњиво је аниматистички.*

3.

Да се овај концепт протеже и на остала религијска подручја Влаха, показаћемо на неколиким примерима из света демона. Поменућемо само оне који настају од живих или мртвих људи, или оне чија је телесност несумњива.

Врколак (вукодлак) је демон у који се претварају мушкарци одређених антрополошких и психолошких особина (риђи, гојазни, подбули, чудноватог понашања). Они једу Сунце и Месец као омиљену послastiцу и главни су кривци за делимична или потпуна помрачења ових небеских тела. Неки Траило Догар из Рудне Главе, који није крио ову моћ, хвалисао се у сеоској крчми да је сунчево "месо" нешто најслађе што човек може окусити у животу. Он је и умро, прича се, приликом једног од таквих обеда. Био је у планини са стоком, па како се стока сама вратила кући жена крене да га тражи. Нађе га склупчаног под неким дрветом. Није давао знаке живота и жена га пребаци кући. Уверена да је мртав, разгласи смрт и уредно га сахрани. Кроз неко време дође јој Траило у сан, љут што га је оданде померила. По повратку с небеса, вели, није могао "да се нађе" па је морао невољно да остане "на ономсвету".

Други демон у кога се могу претворити живи људи, како жене тако и мушкарци, јесте **втва** (здухаћ). Втва је метеодемон који брани село од невремена, тешких провала облака и града. Из моде су изашли са појавом противградних станица. У Рудној Глави су пре три деценије два здухаћа, Ђорђе Курић и Страин Драгојевић, морала такмичењем да докажу који је бољи, јер су људима пресели кафанским препир-

²¹ Чист аниматистички концепт очигледан је у "црној свадби" (сахрањивању преминулог вереника, или особе зреле за брак уз елементе свадбених обреда), у "колу за мртве" као облику враћања покојника у друштвени живот заједнице, у изузетно комплексном обреду "привег", у падању у транс ради комуникације са мртвима, у намењивању читавог покућства, у обреду "пуштања" воде, у подизању брвна преко потока за повратак кући оних који су умрли на страни, (додир с водом, у том осетљивом тренутку, дезинтегрисао би душу и тело), у израђивању правих и потпуно опремљених стамбених објеката на гробљима, и тако даље, и тако даље.

кама око тога чије су заслуге веће за село, и кога сељаци треба више да поштују. На-Терани су да се успужу уз једну двоспратну кућу и дохвате цреп са крова. Страин је успео а Ђорђе је пао са пола пута, поломио ногу и остао богаљ до смрти. Победник овог необичног "двобоја" жив је и сада а аутор ових редова имао је срећу да му свет детињства испуне његови чудовишни "небески" подвизи и сеоске приче које су се плеле око тога.

Особе које живе предуго могу постати **прикољџ** (живи вампир),²² који "једе" стоку сишући јој крв, а у тежим случајевима мори бебе у колевкама или наноси друга зла људима. Прави вампир (моруоњ) настаје у загробном животу човека. Веровања су слична српским, али су много разгранатија и раширенија. Кад би се сви вампири Европе стопили у једну слику, била би опет бледа према оној коју имају Власи о овим демоницама. А видели смо раније да су вампири анимистичке црте старе религије.

Од демона чије порекло није људско, али чија се телесна егзистенција у фолклору не доводи у питање, поменућемо само два: шумску мајку и змаја. Шумска мајка (**мума њагури**) може узимати различите облике и може бити добра или зла, али је за нас важно да се може претварати у посесивну женску која напастује усамљене мушкарце. **Мума њагури** је у влашким селима толико "жива" и популарна да су сељаци у стању да сваког, ко у њу не верује, отворено назову будалом! Змај (**змџу**) је за нас интересантан такође због сексуалног општења, али, наравно са женама. У последње три године "прочуло" се више таквих случајева у Рудној Глави, Клокочевцу и Дубокој код Кучева. Интензиван секс са овим преоћним бићем оставља траг на здрављу жена, па оне траже помоћ и врачара и лекара. У Клокочевцу је родбина змајем опседнуте снаше кренула у потеру, и кад је у шуми открила његово станиште, спалила је и шупљу букву и неваљалог станара у њој. Змај је, ухваћен на препад горео, кажу очевици, уз "језиву цику и писку"; иза њега је остала само "маст" коју су сељаци разграбили јер има магијску моћ. Ако се млада жена на време не ослободи ове слатке напасти, змај хоће да се одомаћи, и да живи као одани супружник, нарочито с удовицама.

4.

На супротном крају од света мртвих, тамо где се зачиње живот и одређују судбине, налазе се веровања изразито фаталистички обојена. За саму судбину постоји више курентних израза: **фајџа** (<лат. *fatum* "судбина"), **скрџа** "запис" (<лат. *scribo* "писати"), **урса** (вероватно од исте основе као и срп. урес, урок, урицање), **суђина** ("суђено"), **гађина** ("дато, одређено, предодређено"). Најфреквентији израз је **урса**; **урсајџуориџи** су три суђаје са сличном функцијом као и у српском и балканском фолклору уопште. Прави фатализам, међутим, најбоље се разазнаје анализом веровања у **скрџу**. Демони судбине - ма какви да су - неумитно одређују цео човеков живот од рођења до смрти, па му то још и запишу **конђејом**²³ у дебелу књигу! Ауторитет **записаног** је неприкосновен, и тешко да се може променити. Чак и врачеве, који се баве црном магијом, мисле да су службеници Судбине, јер враћају поремећен однос у ток који је она предодредила и зацртала. Може се поставити хипотеза о законномерном односу фатализма и магије: **ишџо је фајџализам израженији - мајџа је развијенија!** А тешко је Власима наћи такмаца кад је магија у питању. Можда баш она,

²² С. Зечевић, *Мишска бића српских препања*, Београд, 1981,135.

²³ *Конђеј* је једна од најстаријих народних техника за писање и цртање, помоћу чађи растопљене у воску. Њоме се шапају ускршња јаја и штапови који се намењују мртвима да бране своје помане од гладних људи на оном свету.

као дирљива нада човека да може утицати на *свешти йоредак* и окренути га у своју корист, понајбоље сведочи о фатализму и снази коју има у култури Влаха. Фатализам не да животу да се оствари у пуном смислу. Он рађа чежњу као замену "за интензивно проживљавање на јави".²⁴ Механизми потискивања и сублимације - којима је оваква култура богомдани оквир - добијају изразе у телесним слободама и разузданостима, помало необичним за патријархални свет; у музици, пак, дају песме филозофског садржаја о пролазности живота, о лепоти младости и слободи у љубави, чија је мелодија меланхолична и сетна до дубоке дирљивости. Ако фатализам рађа чежњу, онда је Власи отворено исказују баш у оваквим песмама које и зову "песме чежње" (*кїнїиће њи дуор*). Не треба ни истичати да је она музика, коју Власи интимно осећају као свој прави и аутенични фолкор, пуна оваквих тема.

Фатализам истовремено не да стварима да се мењају брзином каквом би разум хтео. У сплету других, сложених околности, које је понекад тешко разумети, он би био онај пламичак који чини да један тако архаичан свет, какав је влашки, живи тако дуго а тако пуним животом.

*

Спајајући, макар само прелиминарно, цео религијски лук између два краја у животу човека - рођења и смрти, захватајући мањим делом и његово окружење, учили смо да се он код Влаха североисточне Србије креће од *фатализма* до *аниматизма*. Између та два само на око удаљена пола, сместила се једна од најархаичнијих религија за коју данас знамо на тлу Европе. Њено теоретско одређење као *фаталистичко-аниматистичке* треба да буде изазов нашој науци да почне да је гледа на нов начин.

Paun Es Durlić

THE CULT OF THE DEAD AS THE BASIS FOR THE THEORETICAL DETERMINATION OF THE ETHNIC RELIGION OF THE VLACHS

The cult of the dead, as the central content of all religions, is highly developed among the Vlachs of northeastern Serbia and has been preserved up to the present day. On the basis of religious presentations and religious conduct in the cult, the author endeavours to determine the basis of the national religion of the Vlachs. According to new ethnographical material collected during several years work in the field and with a critical examination of the material already known, the author concludes that the cult of the dead among the Vlachs is founded on the postulates of animatism and not animism, as a contemporary science sees it

²⁴ V. Erlich, *Udruštvo s čovjekom*, Zagreb, 1978, 213.